

Lezing Moreel beraad ¹

Lia van Doorn

Dames en heren,

De afgelopen jaren heeft zich een aantal grote drama's voltrokken. Zoals de Savanna-zaak, het Maasmeisje of het drama in Roermond (in 2002) waarbij een vader zijn huis in brand stak en zes kinderen van de zeven kinderen uit het gezin om het leven kwamen. Deze incidenten werden in de media breed uitgemeten. En daarbij ging de media-aandacht soms nog wel meer uit naar de het handelen van de professional die erbij betrokken was dan naar de daders en de slachtoffers. De beschuldigende vinger wijst al snel in de richting van de jeugdzorg: die had het moeten voorzien en moeten voorkomen.

Ik wil het met u niet hebben over deze specifieke zaken, maar over de wereld die daar achter ligt. Over al die keren dat werkers in de Jeugdzorg in hun gewone dagelijkse werk voor lastige dilemma's worden gesteld, als ze afwegingen en keuzes maken, en daarbij soms hun hart vasthouden: 'als het maar niet mis gaat, als ik maar niet de volgende ben die aan de schandpaal wordt genageld'.

Mijn pleidooi is dat dit proces van omgaan met dilemma's - het morele beraad en de morele oordeelsvorming - meer aandacht moet krijgen, want het is een verwaarloosd thema. Het proces van de morele oordeelsvorming dient te worden verbeterd en professionals moeten in dit proces meer worden ondersteund. De verantwoordelijkheid voor de morele oordeelsvorming wordt nu nog te vaak op het bordje van individuele professionals gelegd. Die verantwoordelijkheid moet breder getrokken worden, want morele oordeelsvorming is tegelijkertijd ook een instellingszaak en een samenlevingszaak. Door meer aandacht te besteden aan morele oordeelsvorming wordt een fundament gelegd voor het zorgvuldiger maken van morele afwegingen en kunnen de gemaakte afwegingen beter worden verantwoord naar de cliënt, naar collega's in de organisatie en naar de buitenwereld.

De presentatie is als volgt opgebouwd: ik zal eerst een paar voorbeelden geven van moreel beladen situaties waar jeugdwerkers en andere sociale professionals in terechtkomen. Vervolgens zal ik aangeven waarom het zaak is om meer aandacht te besteden aan het thema morele oordeelsvorming. Ik leg twee stellingen aan u voor. Daarna geef ik enkele suggesties voor wat instellingen en professionals kunnen doen om de zorgvuldigheid bij morele oordeelsvorming te vergroten.

Morele oordeelsvorming

Het werk van jeugdzorgwerkers en andere sociale professionals is allesbehalve waardevrij. Ze onderhouden directe contacten met burgers of cliënten. Die contacten zijn complex, onvoorspelbaar, normatief geladen, beladen met waardeconflicten. In het professionele handelen liggen waarden besloten die betrekking hebben op het verwezenlijken van het goede leven. Die zijn moreel van aard. En ze zijn paradoxaal: want het is onduidelijk wie bepaalt wat het goede leven is. Zijn daarbij de waarden en normen van de samenleving richtinggevend, of de normen van het individu - de cliënt - of de normen van

---

¹ Deze lezing is gebaseerd op de lectorale rede die is uitgesproken op juni 2008 bij de Hogeschool Utrecht bij de installatie van het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening. (Doorn, L. van. (2008). *Sociale professionals en morele oordeelsvorming*. Openbare les, juni 2008. Lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening. Hogeschool Utrecht). Dit lectoraat is een samenwerkingsverband tussen het Oranje Fonds, de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW) en de HU.

het sociale netwerk rondom de cliënt? En in hoeverre spelen de eigen normen van professionals een rol?

Om het concreet te maken, twee voorbeelden van dilemma's uit de praktijk om de normatieve beladenheid van het werk te illustreren:

1. Opvattingen over de definitie van verwaarlozing

Het eerste gaat over de vraag wat verwaarlozing is. Jeugdzorgwerkers en anderen mengen zich steeds vaker in het domein van de opvoeding: ze richten zich op kinderen of jongeren die problemen hebben met opgroeien, en op ouders die problemen hebben met opvoeden. Hoe maken professionals hun inschattingen als het gaat over die opvoeding? Wat is goed opvoeden? En wat is verwaarlozing? In de Wet op de Jeugdzorg is de definitie van kindermishandeling verruimd: kindermishandeling is niet langer beperkt tot fysiek geweld – dat je kunt bewijzen via forensisch onderzoek of een doktersattest – maar strekt zich uit tot de vage categorie van 'verwaarlozing'. Wanneer is er sprake van verwaarlozing? De wettekst is er niet duidelijk over en de meningen verschillen. Autochtone Nederlanders sturen hun kinderen meestal vroeg naar bed. In veel andere culturen is dat niet gebruikelijk. Maar is er sprake van verwaarlozing als kinderen om half twaalf 's nachts buiten spelen? Wie het weet, mag het zeggen. Maar we verwachten wel van jeugdzorgwerkers en andere professionals dat zij er een opvatting over hebben en ingrijpen.

2. Normatieve kaders in de multiculturele samenleving

Hoe gaan professionals die met jongeren werken om met radicalisering? Bijvoorbeeld als ze contact leggen met autochtone Lonsdale-jongeren of met radicaliserende moslimjongeren? Als ze zich op dit terrein begeven, en het gesprek aangaan met deze jongeren, dan begeven ze zich automatisch op het terrein van de overtuigingen. Dat werk is moreel beladen, en raakt aan hun eigen emoties. Hoe moeten ze zich ten opzichte van deze jongeren opstellen? Hoe moeten ze handelen? Ze krijgen daarin in de regel weinig sturing vanuit hun organisatie of vanuit de samenleving. Ook de politiek geeft er geen richting aan, of zij biedt tegenstrijdige richtingen, zoals onlangs in Slotervaart. Daar ontstond commotie over de straatcoaches die in opdracht van de gemeente contacten onderhouden met mensen uit orthodox-islamitische milieus. Vanwege hun geloofsovertuiging weigerden de straatcoaches om vrouwen een hand te geven bij de begroeting. Verschillende politici spraken zich over deze kwestie uit. De opvattingen van de politici stonden lijnrecht tegenover elkaar. Dat geeft de straatcoaches weinig houvast.

Voor de meeste professionals is het omgaan met zulke dilemma's een vast onderdeel van hun werk, dagelijkse praktijk.

Daarnaast krijgt het werk van professionals een steeds hogere dilemmadichtheid omdat ze steeds vaker achter de voordeur komen. Inmenging in het privé-domein is een precaire aangelegenheid. Sociale professionals gaan deze uitdaging aan. Ze snijden de heikele onderwerpen aan, ze zoeken naar antwoorden op ethische vragen waar de samenleving mee worstelt, zonder dat die samenleving hen concrete handreikingen biedt als antwoord op de vragen hoe te handelen en vanuit welk moreel kader. Ze hebben impliciet de plicht tot moraliseren, maar niet het maatschappelijk mandaat, de normatieve kaders, de ruimte en het vertrouwen dat daarvoor nodig is. Ze zien zich gesteld voor vrijwel onoplosbare dilemma's waar de samenleving geen weet van heeft. Ze gaan de confrontatie met deze dilemma's aan, maar ze ervaren ook veel twijfels en onzekerheden en de wijze waarop zij de dilemma's oplossen levert hen vaak frustraties op.

Jeugdzorgwerkers koersen vooral op eigen intuïtie en ervaringen. Moraliseren is daardoor willekeurig en weinig reflectief en controleerbaar. Ze kunnen ook maar weinig op routine handelen. Elke situatie is uniek en er zijn weinig blauwdrukken voor 'hoe te handelen'. De routines moeten langzaam worden ontwikkeld en dat gebeurt in relatieve stilte. Tenzij het mis gaat en er doden vallen. Dan worden professionals die zich in wespennesten hebben gewaagd aan de schandpaal genageld, voor de rechter gedaagd en persoonlijk

aansprakelijk gesteld. De angst om in een volgende Savanna-zaak terecht te komen kan gemakkelijk leiden tot handelingsverlegenheid. Als werkers bij hun morele oordeelsvorming onvoldoende worden ondersteund, bestaat het risico dat ze uit zelfbehoud, uit vrees om uit te glijden en op het schavot te belanden, eerder zullen wegstijgen van problemen dan erop af te gaan, dat ze de moeilijkste cliënten en de lastigste dilemma's links laten liggen.

Daar komt bij dat Jeugdzorgwerkers en andere professionals over het algemeen doeners zijn. De praktijk vraagt om snel handelen. Ze zien een probleem en zoeken meteen een oplossing. Er is weinig bedenktijd. De fase van het analyseren schiet er dan gemakkelijk bij in. Die slagvaardigheid is hun kracht, maar het is ook een valkuil als het gaat om het ethische aspect van hun werk. Want vaak is dan juist reflectie nodig, een moment van bezinning, van afwegen van de belangen, overdenken van de keuzes die gemaakt kunnen worden. Een moment om weloverwogen besluiten te nemen en deze te kunnen beargumenteren en te verantwoorden, voor zichzelf, voor de cliënt en zijn of haar sociale omgeving, binnen de eigen organisatie en tegenover de buitenwereld.

Het belang van morele oordeelsvorming neemt toe

De noodzaak om aandacht te besteden aan de morele oordeelvorming, zal in de komende jaren alleen maar pregnanter worden.

Het is niet voor niets dat normen en waarden momenteel zo sterk in de belangstelling staan. We zijn de bodem eronder kwijtgeraakt. Traditionele normatieve kaders brokkelen langzaam af. Met de ontzuiling zijn oude referentiekaders verdwenen. Allesomvattende wereldbeschouwingen worden losgelaten en er komen nieuwe bij. In de multiculturele samenleving worden nieuwe waardesystemen zoals de islamitische traditie vervlochten met onze oude joods-christelijke traditie. Het wordt ook steeds minder duidelijk wie ons in moreel opzicht de weg wijst. De oude gezagsdragers – zoals artsen, politieagenten en onderwijzers - hebben hun autoriteit verloren en er zijn weinig nieuwe gezagsdragers voor in de plaats gekomen. Ook de landelijke overheid trekt zich steeds verder terug.

Moreel gezag wordt steeds minder van bovenaf opgelegd. Opvattingen over wat het goede leven is, moeten nu van binnenuit komen en ontleend worden aan de innerlijke overtuigingen van ieder mens afzonderlijk. Gevolg is dat mensen steeds meer denkwerk moeten verzetten om hun eigen leven vorm te geven: ze moeten reflecteren, morele standpunten innemen en keuzes maken. Dat geldt voor alle burgers en des te meer voor sociale professionals omdat die zich ook in het leven van cliënten mengen.

Ondergeschoven kindje

Dit overziend is het verwonderlijk dat het thema van de morele oordeelsvorming binnen de jeugdzorg en in andere sectoren tot op heden zo weinig aandacht heeft gekregen. Het is een ondergeschoven kindje.

Zo is er op organisatieniveau weinig oog voor. Managers worden vaak in beslag genomen door interne regelgeving, fusies, reorganisaties, financieringsproblemen of personeelstekorten. Ze hebben vaak amper tijd om zich te verdiepen in de manier waarop hun medewerkers hun beroep nu precies uitoefenen. Bovendien beschouwen managers het omgaan met morele dilemma's vaak als een onderdeel van het professionele handelen waar de professional zelf verantwoordelijk voor is. Voor zover er op organisatieniveau al aandacht is voor ethische kwesties, krijgt dit meestal vorm via gedragsregels en klachtenreglementen. Er worden meestal technisch-instrumentele oplossingen voor aangedragen.

Daarmee wordt voorbijgegaan aan de kern van de professionaliteit. Want morele oordeelsvorming zit in zaken die niet zo gemakkelijk op de geijkte manieren te managen zijn. Het zit verscholen in de zachtere kanten van het werk. Tevens is het complex: het

aanspreken van ouders op de opvoeding van hun kinderen laat zich meestal niet vatten in één gedragsregel. Bij het omgaan met dilemma's komt het er vooral op aan dat sociale professionals een reflectieve grondhouding hebben en verder ontwikkelen. Dat ze ruimte krijgen om hun dilemma's te articuleren, te expliciteren en aan reflectie te onderwerpen. Echter in de praktijk wordt daar meestal weinig tijd voor vrijgemaakt. Over het geheel genomen lijkt het domein van de morele oordeelsvorming uit het blikveld van instellingen verdwenen. Misschien omdat we er zo weinig raad mee weten.

Ook binnen de wereld van onderwijs en wetenschap staat het thema morele oordeelsvorming in de regel niet hoog op de agenda. Er is relatief weinig praktijkgericht onderzoek voorhanden dat professionals concrete handvatten biedt bij hun ethisch handelen.

Stelling: Jeugdzorgwerkers staan moreel in de kou

Dat moet anders. Er is behoefte aan theoretische en praktische ondersteuning van sociale professionals bij hun opdracht om zich een weg te banen in het oerwoud van morele kwesties, door hen bij hun oordeelsvorming te ondersteunen. Niet door hen pasklare antwoorden aan te reiken voor dilemma's, want die zijn er niet, maar met het doel om de reflectieve grondhouding van professionals te versterken en om hen handvatten te bieden om tot een zorgvuldigere morele oordeelsvorming te komen, want:

Stelling: Moraliseren moet, maar het moet wel zorgvuldig gebeuren.

Suggesties voor de ontwikkeling van morele oordeelsvorming

Wat kunnen instellingen voor Jeugdzorg en hun professionals doen om morele oordeelsvorming meer in de schijnwerpers te zetten en dit zorgvuldiger en transparanter te laten verlopen? Een paar suggesties:

- Reflectie, intervisie en supervisie.

Een eerste mogelijkheid ligt voor de hand: er is veel winst te boeken door binnen organisaties meer ruimte te creëren voor reflectie. Bijvoorbeeld door morele dilemma's aan de orde te stellen tijdens intervisie en supervisie bijeenkomsten of via de methode van de socratische gespreksvoering. Omdat veel professionals doeners zijn, is het van belang dat ze binnen hun organisatie door hun leidinggevenden ook worden aangemoedigd om te reflecteren op hun handelen, om dat methodisch en controleerbaar te doen en om het betwistbaar te maken.

- Kennistransfer

Maar we moeten natuurlijk niet het wiel opnieuw uitvinden. Het is ook van belang om te kijken wat er al voorhanden is en welke werkwijzen en methoden er in andere werkvelden al ontwikkeld zijn. Oftewel: het is belangrijk na te gaan wat de mogelijkheden zijn voor kennistransfer.

Zo kunnen we bijvoorbeeld naar andere sectoren kijken. Daarbij kunnen we in de eerste plaats *leren van juristen*. Binnen het recht wordt casuïstiek verzameld rond juridische zaken: er wordt jurisprudentie opgebouwd. Juridische uitspraken die in het verleden zijn gedaan, bieden juristen ankerpunten bij de oordeelsvorming voor toekomstige zaken waarbij vergelijkbare zaken spelen. Zo werkt deze beroepsgroep gestructureerd aan *consensus building*.

Die cultuur van consensus building ontbreekt in onze sector. Analoot aan deze jurisprudentiepraktijk, zouden sociale professionals **moresprudentie** kunnen ontwikkelen (mores staat voor moraal) door veelvoorkomende ethische dilemma's te verzamelen met de standpunten die daarbij zijn ingenomen. Door te 'leren van gevallen' (term van Geert van der Laan) kunnen we een bodem leggen onder het ethisch handelen en morele ankerpunten ontwikkelen.

In de tweede plaats kunnen we *leren van het bedrijfsleven*. Daar werkt men vaak met bedrijfscodes. Multinationals zoals Shell, die zaken doen in Afrika of Azië, nemen op directieniveau standpunten in over ethisch beladen zaken, zoals omgaan met steekpenningen, mensenrechten, kinderarbeid of behoud van het milieu. Ze formuleren hun waarden en vertalen die naar normen en gedragscodes voor hun medewerkers. Die codes bieden hun medewerkers houvast als ze beslissingen moeten nemen, ze creëren eenduidigheid en helpen om normvervaging te voorkomen. Op vergelijkbare wijze zouden managers binnen de jeugdhulpverlening (en andere zorg- en welzijninstellingen) hun werkers kunnen ondersteunen door op organisatieniveau standpunten in te nemen. Door een normenstelsel of kernwaarden te formuleren en hen zo kaders te bieden voor hun handelen bij morele kwesties. De morele oordeelsvorming door individuele professionals is immers tegelijkertijd ook een instellingszaak en een samenlevingszaak.

In de derde plaats kunnen we lering trekken uit *ervaringen in het buitenland*. Het is verhelderend om over de grens te kijken, hoe men in het buitenland omgaat met morele dilemma's. Engeland is wat dat betreft interessant. In de Engelse cultuur treedt de overheid meer dirigistisch op dan bij ons. Het is daar heel gebruikelijk dat de overheid sociale professionals voorschrijft hoe ze moeten handelen, volgens welke waarden en normen. Professionals krijgen gedetailleerde gedragsregels mee die ze moeten opvolgen. Professionals zijn daar vaak de lange arm: ze voeren het overheidsbeleid uit. Oftewel: de sociale sector is daar veel meer verstatelijkt dan bij ons. Willen wij ook die kant op, van een steeds meer voorschrijvende overheid? Ik denk van niet, in ieder geval niet doorschieten in een dirigistische stijl. Maar als we er niets mee doen - als uitvoerend werkers en managers binnen onze sector niet zelf visies ontwikkelen op de omgang met morele dilemma's, als we als sector niet zelf met suggesties komen voor de verbetering van de kwaliteit van de morele oordeelsvorming en de verantwoording ervan - dan komt er wellicht een moment waarop de overheid dat voor ons gaat beslissen. Als we de regie uit handen geven, weten we niet welke kant het uit gaat.

Tenslotte: morele kwesties als kansen benutten

Het kan kansen bieden om als sociale sector een meer pro-actieve houding aan te nemen ten opzichte van morele kwesties. Professionals zouden een veel grotere rol kunnen vervullen in het aandragen van oplossingen voor de heikele maatschappelijke vraagstukken, want ze beschikken over cruciale kennis. In het contact met hun cliënten signaleren ze nieuwe morele vraagstukken en zoeken wegen in ethisch beladen situaties die nog zo nieuw zijn, dat er nog geen maatschappelijk debat over is gevoerd. Ze zijn als het ware de voorlopers van ons gedeelde ethisch besef. We kunnen van hen leren. Ze ontwikkelen opvattingen over onontgonnen morele gebieden. Met die kennis hebben ze goud in handen. Ze zouden de dilemma's waar zij mee worstelen meer wereldkundig moeten maken om zo het maatschappelijk debat daarover aan te jagen en er met de lokale beleidsmakers over in gesprek te gaan. Door die rol op te eisen, kunnen ze proactief zijn in plaats van volgend en achter de feiten aanlopend.

Dank voor uw aandacht.